

Lars Anders Kulbrandstad

Cand.philol. (fransk, lingvistikk og norsk)

Førsteamenuensis i norsk ved Høgskolen i Hedmark.

lkulbran@c2i.net

De øvrige nordiske språk i Norge

Som kjent er Norge er underlig land - ikke minst språklig. Fire forhold bidrar til det. For det første at dialektene lever i beste velgående og snakkes i alle språkbruksområder - fra skolens katetre og kirkens prekestoler til nasjonalforsamlingen og rettslokalene. Dernest at vi holder oss med to offisielle skriftspråk - bokmål og nynorsk - som likner hverandre i den grad at de gjerne betraktes som ulike versjoner av samme språk. 'Målformer' er betegnelsen som da brukes. Så at det innenfor begge målformene er utstrakt valgfrihet så vel leksikalsk og ortografisk som morfologisk. Og endelig at vi har urfolkspråket samisk med sine mellom 10.000 og 20.000 brukere, tre forskjellige skriftnormaler og status som likestilt offisielt språk - om enn med klare begrensninger geografisk og juridisk.

Det språklige mangfoldet i Norge stopper selvsagt ikke med dette. Vi har nasjonale mindretallsgrupper hvor det stadig snakkes minoritetsspråk med århundrelange tradisjoner i landet. Ikke minst gjelder dette kvenene - etterkommer etter finner som flyttet til kystområder i Finnmark og Nord-Troms først og fremst på 1800-tallet, men også tidligere. Det antas at et par tusen mennesker bruker kvensk/finsk til daglig. (Skråstreken skyldes at det er uavklart om vi står overfor et eget språk eller en dialekt av finsk.) Og så har vi de nyinnvandrete minoritetene, de som hos statistikerne går under benevnelsen 'innvandrerbefolkningen'. Til denne kategorien regnes personer som enten selv er født utenfor Norge eller har foreldre som begge er utenlandsfødte. Det dreier seg om i overkant av 330.000 personer, og de utgjør ca. 7,3 % av innbyggerne i landet. Innvanderne har morsmålsbakgrunn i til sammen mer enn 150 forskjellige språk. Blant de største innvandrerspråkene målt etter antall brukere i Norge har vi urdu/panjabi, svensk, engelsk, dansk, vietnamesisk, bosnisk-kroatisk-serbisk og albansk - alle med mer enn ca. 15.000 brukere (Kulbrandstad 2003). Så er det en gruppe som ofte glemmes når man gjør opp det språklige inventaret i et samfunn: tegnspråksbrukerne. Norges døveforbund anslår at mellom 5.000 og 10.000 personer bruker norsk tegnspråk til daglig.

De skandinaviske søsterspråkene svensk og dansk ligger langt fra det folk flest antakelig forbinder med 'innvandrerspråk'. Det samme gjelder også islandsk og færøysk. Det er først når vi kommer til inuitt at brukerne og dermed språket blir oppfattet som såpass

annerledes at det nærmer seg de prototypiske forestillinger om innvandrere og innvandrerspråk. Finsk plasserer seg i en mellomstilling. Betegnelsen 'nordiske språk' har to hovedbetydninger: en språkgenetisk som dekker de innbyrdes nærbeslektete nordgermanske språkene dansk, svensk, norsk, færøysk og islandsk, og en geografisk som omfatter alle språk med offisiell status i landene i Norden pluss språk snakket av grupper med opphavelig eller langvarig tilknytning til denne delen av Europa. Det er den siste av disse betydningene jeg bygger på når jeg i det følgende skal gjøre rede for den status de øvrige nordiske språkene har i Norge i dag.

Språkenes hørbare og synlige nærvær

Ett aspekt ved de øvrige språkenes samfunnsmessige posisjon gjelder norsktalendes kontakt med språkene i private og offentlige sammenhenger. For urfolkspråket samisk og det nasjonale minoritetsspråket kvensk/finsk er det slik at språkbrukerne i stor grad bor konsentrert i visse deler av det nordligste Norge. Derfor er det først og fremst i disse områdene at folk utenfor de aktuelle mindretallsgruppene får direkte erfaringer med språkene: møter dem i stedsnavn, hører dem snakket, ser dem på skilt og plakater og så videre. Samisk gjør seg til en viss grad gjeldende også på riksplan gjennom daglige sendinger på en landsdekkende radiokanal, enkelte innslag om samiske forhold i nyhetene på fjernsynet, opptreden av samiske kunstnere og artister i kultur- og underholdningsprogrammer og ett og annet selvstendig program av og med samisktalende.

Som nevnt er det bosatt relativt store grupper svensker og dansker i Norge. Blant de som har bodd i landet lenge, er det noen som velger å snakke norsk i kommunikasjon med norsktalende. Hvor mange dette gjelder, vet vi ikke. Et flertall bruker antakeligvis sitt eget språk - med større eller mindre tilpasning til norsk (jf. Börestam Uhlmann 1994:36-46). Svensk og dansk høres altså daglig rundt omkring i hele landet, og dette bidrar selv sagt til å utvikle nordmenns evne til å forstå disse språkene. Også blant folk fra Norden som selv ikke har svensk eller dansk som førstespråk, er det en del som snakker de aktuelle språkene med nordmenn: Finner snakker svensk - 'det andra inhämska språket' i Finland; færingar, islendinger og grønlandinger taler dansk på grunn av dette språkets dominerende posisjon som fremmedspråk i hjemlandet. Det er likevel grunn til å anta at de som ikke har morsmålsbakgrunn i svensk eller dansk, er mer tilbøyelige til å gå over til norsk.

For nordmenns fortrolighet med svensk og dansk spiller det også en stor rolle at det først og fremst er Sverige og Danmark vi reiser til når vi drar utenlands. Hele 40 % av utenlandsreisene våre har Sverige som endepunkt, mens 16 % går til Danmark (Statistisk sentralbyrå 2002). Dessuten kommer det svensker og dansker hit til landet i store antall på ferie- og forretningsreiser. I 2001 hadde f.eks. over 900.000 svenske utenlandsreiser Norge som mål (Sveriges officiella statistikk:2001).

Når det gjelder språkenes nærvær i etermediene, står svensk i en særstilling. Hele 47 % av landets husstander har adgang til svensk fjernsyn (Statistisk sentralbyrå:2003a). Tilsvarende tall for dansk fjernsyn har jeg ikke, men det er klart at det dreier seg om en betydelig mindre andel. I de norske fjernsynskanalenene sendes det naturligvis også svenske og danske programmer, og det er innslag med svensk- og/eller dansktalende i andre programsammenhenger. Hovedregelen er da at det er norsk teksting.

Vi savner tall for nordmenns lesing av svensk og dansk på originalspråket. Men det selges svenske og danske aviser og ukeblader i kiosker over hele landet, og det er en relativt stor omsetning av bøker på svensk og dansk hos bokhandlerne. Den største importøren på området, Wennergren - Cappelen, rapporterer om innførsel av svenskspråklige bøker til en verdi av ca. 12 millioner norske kroner årlig, mens importen fra Danmark er omtrent halvparten så stor. Hos bokhandleren Norli AS sentralt i Oslo selger de ca. 60 svenske pocketbøker pr. dag (Westersund 2003). Det finnes ingen samlet statistikk over utlån av litteratur på de to språkene fra norske bibliotek, men på biblioteket i min hjemby kan de fortelle om forholdsvis stor interesse for svensk skjønnlitteratur i original, særlig romaner av kriminalforfattere som Henning Mankell, Liza Marklund og Håkan Nesser. Når det lånes bøker på dansk, dreier det seg i større grad om faglitteratur, ikke minst reisehåndbøker. Bøker på andre nordiske språk finnes knapt.

Juridiske og politiske forhold

Av de øvrige nordiske språkene i Norge står samisk i en særstilling både juridisk og politisk. Etter over hundre år med en klart assimilatorisk politikk overfor den samiske minoritetsbefolkningen ble kursen lagt om på 1960- og 1970-tallet, og vi fikk etter hvert en rekke lovbestemmelser og andre juridiske tiltak som tar sikte på å bidra til bevaring og videreutvikling av samisk språk og kultur. Viktigst var et vedtak fra 1988 om en ny paragraf i Norges grunnlov, § 110a, som lyder slik: 'Det paaligger Statens Myndigheter at lægge Forholdene til Rette for at den samiske Folkegruppe kan sikre og utvikle sit Sprog, sin Kultur og sit Samfundsliv.' I 1989 fikk vi en egen lov om Sametinget og andre samiske rettsforhold (sameloven), der det i § 1-5 heter at samisk er et likeverdig språk med norsk, og kapittel 3 i den samme loven sikrer samisk en spesiell status. Det gjelder først og fremst i det såkalte forvaltningsområdet for samisk språk, som omfatter seks kommuner i Nord-Troms og Finnmark, men i visse sammenhenger også utenfor dette området. Slik er det blant annet med rett til opplæring på samisk, som ikke er begrenset til disse kommunene. I forvaltningsområdet har enhver f.eks. rett til å henvende seg til myndighetene på samisk og til å få svar på samisk, rett til å bruke samisk i forbindelse med politiavhør, rett til å innlevere anmeldelse på samisk og til å bruke språket under rettssaker og rett til å bli betjent på samisk av lokale og regionale offentlige helse- og sosialinstitusjoner.

Norge har sluttet seg til Europarådets rammekonvensjon av 1. februar 1995 om beskyttelse av nasjonale minoriteter, og fem mindretallsgrupper er tilkjent slik minoritetsstatus, blant annet kvenene, som jeg nevnte ovenfor. Statens har dermed forpliktet seg til å gi gruppene vern mot diskriminering og mulighet til å bevare og utvikle sin egenart, språk og kultur. Språkene det er tale om, har ikke fått noen spesiell lovforankret status. I det siste er det likevel kommet juridiske tiltak som kan settes i sammenheng med ratifiseringen av konvensjonen. Blant annet åpner den nye loven om personnavn for andre navneskikker enn den majoritetsnorske i større grad enn tidligere lover på området. Selv om ratifiseringen heller ikke innbærer noen klare økonomiske forpliktelser for staten, følges den opp på ulike måter. Det gis blant økt tilskudd til en kvensk avis.

Når det gjelder brukere av nasjonalspråkene i de andre nordiske landene, er deres rettigheter i Norge først og fremst sikret gjennom den nordiske språkkonvensjonen som trådte i kraft i 1987. Etter den har nordiske borgere rett til å benytte sitt hjemlands språk i kontakt med myndigheter i et annet nordisk land. Slik kontakt kan f.eks. gjelde domstolene, helsevesenet, sosialmyndighetene, arbeidsmarkedsetaten, skattevesenet, politiet eller utdanningssystemet. Ved behov skal myndighetene sørge for gratis tolke- og oversettertjenste. Pr. i dag omfatter konvensjonen språkene dansk, finsk, islandsk, norsk og svensk, men det er arbeid på gang for også å få inkludert færøysk, grønlandsk og samisk. I tråd med artikkel 5 i konvensjonen gir den norske stat økonomisk bistand til driften av Norsk-finsk info- og språksenter i Vadsø, som er et offentlig organ for språktjenester i Finnmark fylke. Ved Finnmark fylkesbibliotek er det også en finskspråklig bibliotekstjeneste. Det finnes også lovbestemmelser som sikrer at personer som ikke kan tilstrekkelig norsk, kan få tolkebistand. Det gjelder bl.a. i forbindelse med rettssaker og ved avlegging av førerprøve.

Utdanningssystemet

Det samiske språkets spesielle status blant de øvrige nordiske språkene avspeiler seg også i skolen. Ved siden av norsk er det nemlig bare samisk som brukes som allment undervisningsspråk, dvs. at undervisningen i alle fag foregår på dette språket. For grunnskolen (1.–10.klasse) er det utarbeidet en egen samisk versjon av hele læreplanen (L97). I samiske distrikter har alle i grunnskolealder rett til å få opplæring på samisk. Utenfor disse områdene har man rett til slik opplæring dersom minst ti elever i en kommune ønsker det. Skoleåret 2002-2003 fikk i alt 1.047 elever i grunnskolen all sin undervisning på samisk (Statistisk sentralbyrå 2003b). Ca. 90 % av disse gikk på skoler i Finnmark fylke. Også elever som ikke har samisk som allment opplæringspråk, kan velge samisk: Læreplanen inneholder planer for samisk som førstespråk, samisk som andrespråk og samisk språk og kultur. I videregående opplæring (nivået over grunnskolen) finnes det to egne samiske skoler der undervisningen foregår på samisk så langt det er praktisk mulig, men samiske elever i dette skoleslaget har ingen lov-

bestemt rett til å bli undervist på samisk i alle fag. Det gis imidlertid opplæring i samisk språk og i samiske emner og fag ved til sammen ca. 20 videregående skoler. Innen høyere utdanning er den sentrale samiske institusjonen Sámi allaskuvla/Samisk høgskole i Kautokeino, der det bl.a. utdannes lærere og journalister. Det drives dessuten undervisning og forskning i samisk ved Universitetet i Tromsø.

Det undervises også i finsk i den norske skolen, men bare som andrespråk. Grunnskoleelever med kvensk-finsk bakgrunn har faktisk rett til slik opplæring, men denne retten er begrenset til grunnskoler i de tradisjonelle kvenske områdene, dvs. i fylkene Troms og Finnmark. Skoleåret 2001-2002 fikk over 1000 elever finskundervisning. Også i den videregående skolen er det flere steder mulig å velge finsk som fag, og staten gir ekstra tilskudd til denne opplæringen. På høyere nivå er det tilbud om finskstudier både ved Universitetet i Tromsø og ved Høgskolen i Finnmark.

Elever fra de andre nordiske landene faller inn under begrepet 'elever fra språklige minoriteter' slik dette nå blir definert politisk-administrativt i Norge. Tidligere omfattet dette elever som verken hadde norsk, samisk, svensk eller dansk som morsmål, men i den gjeldende definisjonen er svensk og dansk tatt bort. I praksis har endringen ingen betydning, for det er ikke knyttet noen spesielle rettigheter til det å være elev fra en språklig minoritet. I grunnskolen har vi riktignok morsmålsopplæring for språklige minoriteter, tospråklig fagopplæring og særskilt norskopplæring. Men ikke alle elever fra språklige minoriteter har rett til slik opplæring. Det gjelder nemlig bare de elevene som ikke har „tilstrekkelege kunnskapar i norsk til å følgje den vanlege opplæringa i skolen“ (fra forskrift til opplæringslova). Elever med svensk eller dansk som morsmål vurderes antakelig i de aller fleste tilfeller til å ha språklige forutsetninger for å motta ordinær undervisning. Derfor får de verken morsmålsundervisning eller undervisning i norsk som andrespråk. Men det gjør en god del elever med førstespråksbakgrunn i andre nordiske språk. Skoleåret 2002-2003 ble det f.eks. gitt opplæring i finsk til 147 grunnskoleelever, i islandsk til 141 og i færøysk til 18. På ett punkt kommer imidlertid også svenskspråklige og danskspråklige elever inn under en spesialordning i norsk skole: De har rett til fritak for vurdering med karakter i norsk sidemål. Som kjent er det normalt obligatorisk skriftlig opplæring i begge de to norske målformene, bokmål og nynorsk, både i grunnskolen og den videregående skolen - den ene som hovedmål og den andre som sidemål. Elever som har et annet morsmål enn norsk, kan få fullverdig vitnemål fra skolen uten karakter i sidemålet - i praksis vil det være nynorsk - selv om de for øvrig har hatt regulær norskundervisning. Og dette gjelder altså også når morsmålet er svensk eller dansk.

Stillingen til de øvrige nordiske språkene på utdanningsområdet har ikke bare å gjøre med undervisning i disse språkene som første- eller andrespråk. Relevant er også hvil-

ken plass de har i skolefaget norsk og i studiefagene nordisk språk og litteratur. Igjen er situasjonen for samisk spesiell: I både grunnskolen og den videregående skolen legges det relativt stor vekt på at elevene skal bli kjent med samisk litteratur og samiske kulturtradisjoner. Opplæring i samisk språk er det likevel ikke snakk om. Annerledes er det med svensk og dansk, der elevene ifølge planene ikke bare skal lese oversatt litteratur, men også tekster i original. Videre har planene punkter om trening i forståelse av muntlig språk og bruk av datanettverk til kontakt med elever i andre nordiske land. Elever på teoretiske linjer i videregående skolen skal dessuten lese noe islandsk litteratur på originalspråket og få kjennskap til viktige forskjeller mellom norsk og andre nordiske språk.

Vi har noe kunnskap om hvorvidt planbestemmelsene om undervisning i nabospråkene følges opp i praksis. Inger Aas fant i en spørreskjemaundersøkelse fra 1999 at over 30 % av de norske grunnskolelærerne hun spurte, behandlet de skandinaviske nabospråkene i undervisningen flere ganger i året, mens godt og vel 60 % tok opp temaet én til to ganger (Aas 2000: 40f). Resultatene indikerte at yngre lærere viet temaet mindre oppmerksomhet enn eldre lærere. Dette kan ha sammenheng med at fagfeltet er svekket i den nyeste læreplanen. De fleste lærerne oppgav at de la like stor vekt på dansk og svensk. De mente at mangel på tid var et problem i nabospråksundervisningen, men relativt få syntes at manglende elevmotivasjon skapte vanskeligheter. Blant metodene som etter lærerne mening burde prioriteres i undervisningen, var kontakt mellom skoler og elever pr. brev eller e-post og bruk av CD/kassetter og video.

På universitets- og høyskolenivå studeres norsk innenfor rammene av studiefagene nordisk språk og nordisk litteratur. 'Nordisk' i disse navnene signaliserer en ambisjon om at det nordiske perspektivet skal være overordnet. I praksis betyr det at svensk og dansk - iblant også islandsk - har en viss plass i basisenhetene. På høyere nivå kan studentene spesialisere seg i temaer fra nordisk språk eller litteratur.

Utdanningen av allmennlærere for grunnskolen foregår på høyskolene, og her er norsk et felles obligatorisk fag som utgjør en åttendedel av det samlede studiet. Studentene leser gjerne barne- og ungdomslitterære tekster på svensk og dansk, men ellers står den nordiske dimensjonen svakt. Ved en revisjon av den nasjonale rammeplanen for faget for noen år siden, kom det forslag om å styrke emnene nabospråk og nabospråksundervisning, men dette er ikke blitt fulgt opp av utdanningsdepartementet.

Holdninger og ferdigheter

Assimileringspolitikken overfor den samiske minoriteten førte til at samisk kultur og samisk språk ble stigmatisert og av mange betraktet som mindreverdige. Slike holdninger finnes stadig og kan komme til uttrykk i situasjoner der det er konflikt mellom

interessene til samiske og majoritetsnorske grupper i befolkningen. Det generelle bildet er likevel at samene i dag møter langt mer positive holdninger til kulturen og språket enn tidligere. Også den kvenske mindretallsgruppa var lenge offer for en tilpasningspolitikk som gav seg utslag i en nedlatende innstilling til de kvensk/finske kultur- og språktradisjonene. I likhet med samene har de opplevd en bedring av situasjonen gjennom de seneste tiårene - selv om det har vært langt mindre oppmerksomhet mot deres sak. Når det gjelder majoritetsbefolkningens ferdigheter i samisk og kvensk/finsk, er det slik at bare et fåtall snakker og/eller forstår disse språkene.

Jeg kjenner ikke til resultater fra nyere forskning som direkte kan fortelle oss om nordmenns holdninger til dansk og svensk. Det finnes imidlertid eldre undersøkelser der forskerne rapporterer om at nordmenn liker svensk bedre enn dansk (jf. Börestam Uhlmann 1994: 33). Når det gjelder forståelse av skandinaviske nabospråk, har vi flere studier som viser at nordmenn kommer best ut i sammenlikning med både svensker og dansker (op.cit.: 24f). Spesielt godt forstår vi svensk, men forståelsen av dansk er også relativt god. De gode resultatene forklares gjerne med at nordmenn er vant med langt større språklig variasjon i eget språk enn tilfellet er med folk fra de to andre landene.

Litteratur

Börestam Uhlmann, U.: Skandinaver samtalar: Språklige och interaktionella strategier i samtal mellan danskar, norrmän och svenskar. Uppsala: Institutionen för nordiska språk vid Uppsala Universitet, 1994.

Kulbrandstad, L. A.: Minoritetsspråk og minoritetsspråksbrukere i Norge. i: Språknytt 2003, nr. 1-2. S. 18-22

Statistisk sentralbyrå: Nordmenn reiser lenger enn før. [Nettadresse: <<http://www.ssb.no/emner/10/12/reisevaner/main.html>>] 2002

Statistisk sentralbyrå: Barn og unge. [Nettadresse: <<http://www.ssb.no/barnogunge/2003/>>] 2003a

Statistisk sentralbyrå: Utdanningsstatistikk. Elevar i grunnskolen. Endelege tal, 1. oktober 2002. [Nettadresse: <<http://www.ssb.no/utgrs/>>] 2003 b

Sveriges officiella statistik: Res 2001. Den nationale reseundersökelsen. [Nettadresse: <http://www.sika-institute.se/utgivning/ss2002_2.pdf>]

Westersund, K.: Nordmenn leser billigbøker på svensk. i: Aftenposten 12.08.2003

Aas, I.: Grannespråksundervisning - har vi det da?: grannespråksundervisning i dansk, norsk og svensk grunnskole: aktuell praksis og lærerholdninger. Oslo; Universitetet i Oslo. Seksjon for nordisk språk og litteratur, 2000.